

Черняк С.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 342.4

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.4.6>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ДОКТРИНА ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КОНСТИТУЦІЇ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Постановка проблеми. Вимога особливої правової охорони конституції обґрунтовується важливістю суспільних відносин, що нею регулюються, необхідністю забезпечення її верховенства у системі правових актів, відповідністю інших актів та їх норм нормам конституції. Така охорона націлена на досягнення передусім непорушності суспільного та державного ладу, визначеного основним законом відповідної держави, стабільності правового статусу особи та неухильного виконання норм конституції усіма суб'єктами конституційного права, тобто на досягнення конституційності правозастосовної практики.

Правова охорона конституції – це конституційно-правова доктрина, яка сформувалася на основі ідей, поглядів, концепцій вчених багатьох епох. Поряд із цим говорити про однозначність сприйняття та розуміння в межах юридичної науки природи та змісту правової охорони конституції не доводиться. Цей факт зумовлює необхідність продовження наукових розвідок щодо питань природи, еволюції становлення, змісту правової охорони Конституції, а також особливостей практичної реалізації механізму правової охорони конституції в умовах сучасної демократичної держави, що складає **мету цієї статті**.

Стан дослідження. Ключові теоретичні питання природи, сутності, змісту Конституцій разом із дослідженнями окремих практичних аспектів конституційних перетворень складають значний науковий доробок. Наукові праці Ж. Боржо, Е. Ваттеля, Т. Гоббса, Г. Гроція, А. Дайсі, С. Дністряньського, Л. Дюгі, Р. Іеринга, Г. Єлінека, Г. Кельзена, Ф. Лас-салья, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Е. Сійєса та ін., якими закладалися основи вчень про теорію конституції, суспільний договір, установчу владу і народний суверенітет, поділ влади, складають безцінну теоретичну основу доктрини правової охорони Конституції.

Питанням доктрини правової (юридичної) охорони конституції присвячені дисертаційні дослідження А.Д. Болехівської, З.І. Лунь, Т.М. Пряхіної, М.В. Тесленко.

Для формування національної доктрини правової охорони Конституції вагомим внеском слід вважати наукові праці учених України: Д.М. Белова, М.І. Козюбри, А.Р. Крусян, Р.М. Максакової, О.В. Петришина, В.Ф. Погорілка, С.П. Погребняка, Х.В. Приходько, П.М. Рабіновича, М.В. Савчина,

П.Б. Стецюка, В.Л. Федоренка, Т.О. Цимбалістого, В.М. Шаповала, Л.П. Юзькова та ін. Актуальними залишаються дослідження умов, підстав та наслідків впровадження національної доктрини правової охорони конституції з урахуванням сучасних викликів у державному будівництві України, а саме: проведення системної конституційної реформи, модернізації механізмів утвердження і захисту прав людини, забезпечення партнерства громадянського суспільства і держави, створення дієвих механізмів запобігання та протидії корупції в державі, розвитку вітчизняної юридичної науки та освіти.

Виклад основного матеріалу. У зарубіжній літературі нерідко підкреслюється, що XIX ст. було століттям парламентів, а XX ст. (більш точно, його друга половина) стало століттям конституційного контролю [1, с. 11].

Ідеї правової охорони (захисту) конституції в теорії конституційного права відомі ще із часів прийняття перших конституцій (кін. XVIII – поч. XIX ст.).

Так, ще до прийняття Конституції США в 1787 р. під час обговорення її проекту розробники американської Конституції розглядали ідею про надання судам можливості здійснювати судовий конституційний контроль. Про це свідчить збірка із 85 статей, опублікованих у період із кінця жовтня 1787 р. по травень 1788 р. у газетах штату Нью-Йорк під псевдонімом Публій і загальною назвою «Федераліст». Так, один із авторів цих статей, О. Гамільтон, активно виступав на сторінках видання з ідеєю про необхідність надання судам повноважень здійснювати судовий конституційний контроль, вказуючи на те, що жодний законодавчий акт, що суперечить Конституції, не може бути чинним: «Якщо ж хтось стверджуватиме, що законодавчий орган є сам конституційним суддею власних повноважень, а його тлумачення цих повноважень є остаточним для інших департаментів влади, то на це можна відповісти, що таке припущення не може бути природним, позаяк його неможливо висувати з жодного положення Конституції... Набагато розумніше припустити, що суди покликані бути проміжним органом між народом і легіслатурою – для того, зокрема, щоб утримувати останню в межах, установлених для її повноважень. Справжня сфера компетенції судів, притаманна лише їм, – тлумачення законів. Конституція має розглядатися і фактично розглядається суддями як основний закон. Відтак саме їм належить

визначати її зміст, так само як і зміст будь-якого акта законодавчого органу. Якщо між Конституцією та законодавчим актом виникне непримиренна суперечність, перевагу, звичайно, слід віддавати тому документу, який має вищу обов'язкову силу та юридичну чинність, тобто Конституції має бути віддана перевага перед законом...» (Федераліст № 78) [2, с. 393–394]. Оскільки ця ідея викликала негативну реакцію більшості розробників Конституції США, повноваження судової влади зі здійснення судового конституційного контролю не були відображені в тексті Конституції. Головна причина негативної реакції полягала в побоюванні сильної центральної (федеральної) влади.

Проте слід врахувати, що у США застосовується доктрина прецедентного права, відповідно до якої рішення, що приймаються судами США щодо конкретних справ, стають обов'язковими для майбутніх подібних справ, якщо тільки не будуть скасовані. Тому саме прецедент, створений у результаті розгляду знаменитої справи *Marbury v. Madison* 1803 року, заснував судовий конституційний контроль [3].

У період дії перших конституцій буржуазних держав, які були прийняті у 19 ст., спеціальні способи їх правової охорони, як правило, були відсутні. Правова теорія і практика базувались на тому, що парламент сам мав забезпечувати конституційність законів, що ним приймалися, та слідкувати за тим, щоб інші державні органи діяли у суворій відповідності до принципів і норм конституції.

Згідно з конституційними приписами перших буржуазних конституцій держав поза американським континентом захист конституції забезпечувався через унормування права на опір пригніченню та права на повстання. Наприклад, ст. 35 Конституції Франції 1793 р. встановлювала, що «коли уряд порушує право народу, повстання для народу і для кожної частини народу є священним правом та невідкладним обов'язком» [4, с. 82]. А ст. 27 цього акта встановлювала: «Будь-який індивід, який привласнить (узурпує) суверенітет, буде тієї ж миті підданий смерті вільними людьми» [4, с. 83].

У статті вчених Гінзбурга Е., Ландсберга-Родрігеза Д. та Верштіга М. «Коли запущено процес повалення уряду: право чинити опір у Конституціях світу» здійснено ґрунтовний аналіз процесу конституціоналізації права на опір, починаючи з 1781 р., коли були прийняті перші писані конституції [5]. Вчені доходять висновку, що більше ніж у 20% конституцій сучасних держав унормовано право на опір. Вони зазначають про два діаметрально протилежні аргументи щодо можливості включення (невключення) до тексту конституції норми відповідного змісту: 1) право на опір є перспективним демократичним попереднім запобіжником (механізмом), який дає можливість людям діяти як остаточний виконавець демократичного правління (цей аргумент слід сприймати на користь введення до текстів конституції подібних норм); 2) припускається, що право на опір насправді може бути прин-

ципово недемократичним і використовуватись як засіб легітимізації дій щодо здійснення державних переворотів (це аргумент проти конституціоналізації права на опір).

У статті Погребняка С.П. та Уварової О.А. «Спротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека)» досліджується право на опір від історії формування ідеї до надання їй статусу загального принципу права, визнання нормою міжнародного правопорядку та конституційного закріплення в національних правових системах [6].

Серед вітчизняних вчених поширеною є позиція розгляду проблематики правової охорони Конституції крізь призму природи політичної активності громадян (М.В. Савчин, Д.О. Горячов та ін.). Так, М.В. Савчин зазначає: «Правовий захист має свої витoki з ідеї нетерпимості до несправедливих законів. Раніше подолання проблеми несправедливих законів часто розглядалося в контексті права народу на повстання проти тиранії» [7, с. 20].

Водночас у науковій літературі можна зустріти і інші підходи щодо витоків історії конституційного контролю, якому відведено центральне місце у сучасній доктрині правової охорони конституції. Так, на думку проф. В.М. Шаповала, початком історії конституційного контролю слід вважати створення наприкінці XVIII століття у Франції спеціального органу, до компетенції якого було віднесено визначення неконституційності законодавчих актів (Охоронний Сенат), а біля витоків самої ідеї правової охорони конституції слід покласти вчення відомого французького політичного діяча абата С'єсса Емануеля-Жозефа (1748–1836) [8].

Своїєю популярності інститут конституційного контролю набув після Першої світової війни, коли внаслідок появи низки національних конституційних держав, насамперед у Центральній та Східній Європі, в новоутворених державах були прийняті конституції, яким необхідно було надати гарантії забезпечення. Відповідно до ідеї правової охорони конституції отримали свій подальший, у т.ч. практичний, розвиток. Останній пов'язують із виникненням принципово нової «європейської» («австрійської») моделі конституційного контролю. Концепція цієї моделі була розроблена австрійськими юристами Г. Кельзеном та К. Ейзельманом [9, с. 199]. У межах класичної «кельзенівської» (європейської) моделі конституційного контролю почали виділяти як самостійні різновиди цієї моделі французьку та швейцарську [10, с. 8–12].

За наслідками значних соціально-політичних трансформацій, які спостерігались у кін. XX ст. у процесі еволюції фундаментальних засад національної державності і конституційного ладу низки країн Латинської Америки, сформувалася так звана змішана модель судового конституційного контролю, більше відома під назвою «іберійська» [11].

Для розуміння національної доктрини правової охорони Конституції актуальними є ідеї, які відображають державотворчі прагнення українського

народу та які були закладені в конституційних проектах представників вітчизняної політико-правової думки С. Дністрянського, О. Ейхельмана та П. Чижевського. Цінність зазначених документів полягає в тому, що в них не лише використані власні політичні концепції авторів, але і враховано досвід державного будівництва інших країн.

Так, згідно з проектом конституції С. Дністрянського Установчі Збори мали затвердити конституцію незалежної Української держави на першому етапі державного будівництва та «дати санкцію конституції і підготувати перехід до сталого конституційного режиму» [12, с. 339].

Поділ державної влади С. Дністрянський розглядав як один із «загальних елементів конституції», коли «законодатна власть є ареопагом для правних постанов, виконуюча обіймає керму при переведенні законів; а судейська розсуджує правні відносини та противні праву випадки, чи то поміж поодинокими громадянами, чи то в їхньому відношенні до держави» [13, с. 192–193]. Таким чином, С. Дністрянський у своєму конституційному проекті спробував розмежувати законодавчу гілку влади в особі Народної Палати, виконавчу – в особі Президента Республіки, уряду та судову – в особі Державного Судового Трибуналу. Останній, виходячи з аналізу його повноважень (зокрема, перевірки законів на предмет їх конституційності), можна визначити як орган конституційної юрисдикції, закріплення правового статусу якого в конституції, на думку С. Дністрянського, було запорукою забезпечення відповідності останньої «справжнім демократичним принципам» [14, с. 347–348].

На відміну від проекту Конституції С. Дністрянського, у конституційному проекті, запропонованому у 1921 році О. Ейхельманом, влада була представлена 5 гілками: установчою, якій мали підпорядковуватись законодавча, урядово-виконавча, судова, фінансово-контрольна влади і місцеве самоврядування в повітах, громадах та землях. Тобто найвищою проголошувалась Федерально-Державна Установча влада, у здійсненні якої мав право брати участь кожний громадянин УНР, що досяг 25-річного віку, працював на певній роботі і жив на власні засоби, був незаплямований судом та мав повну дієздатність. Саме цій установчій владі належало виключне право відхилити, доповнювати та вносити зміни до «Основного Державного Закону» шляхом проведення референдуму [15, с. 159].

За конституційним проектом О. Ейхельмана вищим органом судової влади в УНР був Федерально-Державний Суд, до компетенції якого відносились питання, пов'язані з виконанням ним функцій судового конституційного контролю, зокрема: вирішення усіх суперечок щодо правильного застосування конституційних законів та роз'яснення за поданням фізичних та юридичних осіб положень Конституції [15, с. 193–195].

У проекті «Конституція Української Держави» ще одного прихильника розбудови України на республіканських засадах – П. Чижевського, пропо-

нувалось іменувати Україну «Українською Федеративною Республікою». Владу у цій Республіці представляли: законодавчу – Всеукраїнська Національна Рада, виконавчу – Генеральний Секретаріат на чолі з Гетьманом Всієї України, судову – Генеральний Федеральний Суд. До повноважень останнього належало: перевірка за скаргами приватних осіб, органів місцевого самоврядування або обласних рад законів, виданих Всеукраїнською Національною Радою та обласними радами, на предмет їх відповідності конституції; вирішення усіх суперечностей, що могли виникнути між областями, між областями та Українською Федеративною Республікою, між приватними особами та органами місцевого самоврядування, з одного боку, та областями і Українською Федеративною республікою – з іншого; притягнення до суду членів уряду Української Федеративної Республіки; розгляд екстериторіальних справ відносно усіх областей [16, с. 10].

Отже, у проектах конституцій, запропонованих представниками вітчизняної політико-правової думки, С. Дністрянським, О. Ейхельманом та П. Чижевським, було закладене теоретичне та ідеологічне обґрунтування необхідності прийняття власних Конституцій Української держави та пошуку найоптимальніших форм їх охорони переважно через інструментарій конституційної юрисдикції в розумінні їх авторів.

Значний внесок у формування та розвиток сучасної доктрини вітчизняного конституційного права та, зокрема, доктрини правової охорони Конституції незалежної держави Україна зробили наукові доробки доктора юридичних наук, професора, першого Голови Конституційного Суду незалежної України – Л.П. Юзькова. Напрацювання вченого про суть і зміст верховенства Конституції та конституційності законів створили надійне підґрунтя для розкриття суті феномена Конституції. Як один із членів Комісії з розроблення нової Конституції Української РСР, яка була утворена відповідно до Постанови Верховної Ради Української РСР «Про Комісію з розроблення нової Конституції Української РСР» від 24 жовтня 1990 року, Л.П. Юзьков активно відстоював ідею про доцільність включення до тексту проекту Конституції категорії «конституційні закони» [17].

Згідно з концепцією професора Л.П. Юзькова суть верховенства конституційних законів (і, насамперед, органічних конституційних законів) співпадає із тлумаченням верховенства Конституції за умови врахування важливого фактору: рівень верховенства конституційних законів нижчий за рівень верховенства Конституції, він визначається верховенством Конституції. Вчений звертав увагу на те, що порядок прийняття та набрання чинності конституційними законами, якими вносяться зміни і доповнення до Конституції, повинен бути більш складним, ніж у конституційних законів, перелік і офіційне найменування яких передбачене Конституцією [18].

У багатьох підручниках, виданих як за радянської доби, так і в 1990-х – 2000-х роках, питання

про дотримання конституції обмежувалося розглядом інституту конституційного контролю. Не применшуючи значення даного інституту в механізмі забезпечення Конституції, слід зважати на те, що такий контроль не є єдиним способом реалізації конституційних норм.

Так, наприклад, вже у виданій у 2007 році монографії Т.О. Цимбалістого «Конституційна юстиція в Україні» серед гарантій правової охорони Конституції, крім конституційного контролю, було названо конституційно-правову відповідальність, особливий порядок прийняття конституцій і внесення до неї змін [19, с. 20].

У сучасній зарубіжній (зокрема, французькій) доктрині конституційного права виділяють два способи захисту конституцій – за допомогою санкцій особистого характеру і за допомогою санкцій матеріального характеру [20, с. 40–42]. Під першим способом слід розуміти притягнення до відповідальності в порядку імпічменту вищих посадових осіб держави. Другий спосіб передбачає конституційний контроль, під час застосування якого встановлюється відповідність чи невідповідність конституції актів, що були прийняті різними органами публічної влади, особливо законів.

Ще одним самостійним елементом правової охорони конституції прийнято вважати інститут її тлумачення, сам факт прийняття конституції ще не є показником її реалізації. Історично тлумачення Конституції (від створення теорії тлумачення до визнання його інститутом правової системи) стало одним із перших інструментів її реалізації. Показовим є американський досвід тлумачення конституції США від початку 17 ст. (періоду заснування колоній та створення перших конституцій штатів) до сьогодення.

Із сучасною доктриною правової охорони Конституції нерозривно пов'язана ідеологія конституціоналізму. Ідеї конституціоналізму почали висловлюватися мислителями ще до появи конституцій, але свого завершеного вигляду ця доктрина досягла лише із прийняттям конституцій. У межах вітчизняної науки конституційного права сутності конституціоналізму, розумінню цієї категорії як ідеології, доктрини і практики обмеженого правління присвячені праці Барабаша Ю.Г., Бориславської О.М., Бринцева В.Д., Гульгата М.М., Крусян А.Р., Погорілка В.Ф., Савчина М.В., Стецюка П.Б., Федоренка В.Л., Шаповала В.М., Шевчука С.В. та ін.

Ще до появи перших конституцій доктрина конституціоналізму мала обмежений характер, оскільки включала три складові частини: 1) вимога мати саму конституцію; 2) прийняття її демократичним шляхом (усвідомлення ключової ролі установчих зборів); 3) обмеження нею влади. У багатьох сучасних юридичних джерелах мета прийняття конституції та її наступного розвитку продовжує розкриватися через «обмеження влади держави, її раціоналізацію, «вміщення» держави в певні конституційні рамки» [21, с. 14].

На сучасному етапі поняття конституціоналізму є багатоаспектним і розкривається через такі зміс-

тові складові частини: 1) кожна держава повинна мати свою конституцію; 2) розроблення конституції за безумовної участі народу, його представників; 3) прийняття конституції безпосередньо народом або через вільно і законно обраних представників; 4) конституціоналізація держави – це остаточне оформлення державності; 5) наявність конституції є однією з умов визнання нової держави міжнародним співтовариством; 6) вища юридична сила конституції, її необхідна одночасна стабільність і гнучкість у відповідності до умов життя, що змінюються у процесі розвитку; 7) конституціоналізм – це не лише наявність конституції, але і її відповідність загальнонародським цінностям.

На сучасному етапі в різних державах втілені у практику різноманітні способи правової охорони конституції. Деякі з них закріплені у самих текстах конституцій. Тенденцією сучасності слід вважати зростання ролі судової влади, що не в останню чергу пов'язано з розширенням сфери судового контролю за конституційністю і законністю нормативно-правових актів.

Із позицій сучасного конституціоналізму актуальним є розгляд демократії крізь призму обмеженої влади більшості. М. Новіцький під обмеженою владою більшості розуміє владу, обмежену правами і свободами людини, коли більшість не має права порушувати ці права і свободи [22]. Отже, права і свободи людини обмежують волю більшості.

Крім того, будь-який державний орган має бути обмежений конституцією, оскільки необмежена влада здатна призводити до зловживань.

На розвиток сучасної доктрини правової охорони конституції вагомий вплив мали концепції народного суверенітету, установчої влади, конституційної демократії, партисипативної (учасницької) демократії.

Найбільш повно ідея народного суверенітету була обґрунтована у працях Ж.-Ж. Руссо, Е. Сійєса, Т. Пейна та ін. Ідеї прогресивних мислителів минулого знайшли свій відгук у працях С. Подольського, М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, які відстоювали різні форми народного суверенітету.

Так, окремі вчені розглядають партисипативну демократію як складову частину теорії народного суверенітету. Основні положення концепції партисипативної (учасницької) демократії викладені у працях Джона Дьюї «Демократія і освіта» (1916 р.), «Громада і її проблеми» (1927 р.). Формулу *participatory democracy* вперше було вжито в 1962 році в установчому маніфесті «Студенти за демократичне суспільство». Том Хейден, один із основних його авторів, протиставляв демократію участі «неактивній демократії», яка, на його думку, характеризувала тогочасну американську політичну систему [23, с. 19].

Про збагачення конституційно-правової доктрини в питанні розуміння сутності та змісту поняття «правова охорона Конституції» свідчить використання даної термінології в окремих думках суддів Конституційного Суду України. Зокрема,

в окремій думці судді Мельника М.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади вимогам статей 157 і 158 Конституції України № 2-в/2015 від 30.07.2015 вживаються терміни «правова охорона Конституції» і «система правової охорони Конституції». По-перше, правову охорону Конституції суддя Мельник М.І. розглядає як фундаментальну гарантію прав і свобод громадян України. По-друге, зазначаючи про недостатню обґрунтованість пропонуваної законопроектом № 2217а редакції статті 144 Конституції України у частині надання префекту права зупиняти дію акта органів місцевого самоврядування з мотивів його невідповідності Конституції та законам України з одночасним зверненням до суду, суддя Мельник М.І. вживає термін «система правової охорони Конституції»: «Право префекта зупиняти дію акта місцевого самоврядування з мотивів його невідповідності Конституції України з одночасним зверненням до суду загальної юрисдикції (який, судячи з усього, має здійснити перевірку відповідності цього акта нормам Основного Закону України) за наявності виключного права глави держави звертатися до Конституційного Суду України з того самого приводу створює загрозу для **системи правової охорони Конституції України** (вид. – авт.), уможливує порушення виключної юрисдикції Конституційного Суду України, що може мати наслідком обмеження певних конституційних прав громадян» [24].

В окремій думці до Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 85 Конституції України (щодо консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів Верховної Ради України) (реєстр. № 1028) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 29 жовтня 2019, № 3-в/2019 суддя М.І. Мельник вказав на доцільність викладення застережень щодо можливих негативних наслідків ухвалення законопроекту (реєстр. № 1028) у Висновку Суду. За умов відсутності даних застережень у Висновку Суду суддя Мельник М.І. акцентував на ролі цих застережень як **додаatkового засобу правової охорони** (вид. авт.) на наступних стадіях конституційного процесу [25].

В окремій думці до Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 29 жовтня 2019, № 4-в/2019 суддя М.І. Мельник, підтримуючи резолютивну частину Висновку, разом із тим вказав, що Суд мав би докладніше обґрунтувати Висновок, викласти в ньому свої юридичні позиції, надати сутнісну оцінку таких конституційних змін, а також зробити певні застереження, спрямовані на посилення **правової охорони Конституції України** (вид. авт.)

[26]. На думку судді Мельника М.І., Суд мав би обґрунтувати фактичну зміну своїх попередніх юридичних позицій, які були ним викладені раніше у висновках від 20 січня 2016 року № 1-в/2016 та від 30 січня 2016 року № 2-в/2016; висловити своє розуміння поняття «професійна правнича допомога», виходячи зі змісту положень частини четвертої статті 29, статей 59. 131² Конституції України (абз. 3 п. 1, абз. 1 п. 2). Суддя вказав на неможливість обмежувального тлумачення норми частини першої статті 131² Конституції України, зводячи її зміст до того, що, крім адвокатів, ніхто інший в Україні не може надавати професійної правничої допомоги (абз. 6 п. 2).

Висновки. Із точки зору теоретичної основи доктрина правової охорони конституції пов'язана з теоріями конституції, суспільного договору, установчої влади, народного суверенітету, конституціоналізму і в цьому плані має потужну базу у вигляді наукових праць мислителів та вчених минулих століть. Саме завдяки їхнім напрацюванням та практичним аспектам втілення їх у життя стає можливим вивести ключові тези сучасної національної доктрини правової охорони Конституції. Отже, вона має базуватись на:

1) відмові від юридичного позитивізму і формуванні праворозуміння, яке базується на ліберальних цінностях, що складають основу загальних принципів права та безпосередньо впливають на правозастосовну практику України та ефективність захисту прав і свобод людини;

2) відповідності Основного Закону конституційному ладу;

3) побудові в державі конституційної демократії на засадах визнання демократичних цінностей не лише надбанням народу, але й держави, яка повинна ці цінності впроваджувати і захищати;

4) врахуванні нагальної необхідності за тих суспільно-політичних умов, в яких опинилася держава Україна, починаючи з 2014 року (воєнний конфлікт на Сході України, анексія частини території України, конституційний процес з ознаками «хаотичності»), досліджувати інституційний механізм правової охорони Конституції з позицій необхідності забезпечення системності змін до Конституції, непорушності балансу між правами людини та повноваженнями влади, в умовах пошуку оптимальних моделей відповідності конституційних положень суспільно-політичним процесам у державі – захищеності конституцією того стану (становища), яке вона вже гарантує;

5) нових концептуальних підходах до розуміння природи та змісту установчої влади, місця і ролі інститутів громадянського суспільства, форм участі громадян як соціально активних індивідів у захисті Конституції, що зумовлює потенційну необхідність подальших наукових розвідок щодо розуміння суб'єктного складу (інституційного механізму) правової охорони конституції.

Актуальними залишаються питання співвідношення установчої та законодавчої влади в контексті конституційного процесу, впровадження

в національну політичну систему ефективного механізму громадянського контролю за діяльністю органів публічної влади, реалізації відповідальності держави перед народом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституционный контроль в зарубежных странах : учеб. пособие / отв. Ред. В.В. Маклаков. Москва : Норма, 2007. 656 с.
2. Федераліст: коментар до Конституції Сполучених Штатів / А. Гамільтон, Д. Медісон, Д. Джей : Пер. з англ. Київ : Сфера, 2002. 542 с.
3. Черняк Є.В. Судова справа *Marbury v. Madison* як головне джерело американської доктрини судового перегляду. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2003. Вип. 53. С. 82–84.
4. *Les constitutions de la France depuis 1789. Presentation par Jacques Godevhot*. Paris : Garnier-Flammarion, 1970. 508 p.
5. Ginsburg T., Lansberg-Rodriguez D., Versteeg M. When to Overthrow your Government: The Right to Resist in the World's Constitutions // 60 *UCLA Law Review*. – 1184. – 2013/ URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2125186&download=yes/.
6. Погребняк С.П., Уварова Е.А. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека). *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 2. С. 4–61.
7. Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с.
8. Шаповал В. Про генезу конституційного контролю: історико-правовий аспект проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 104–107.
9. Стецюк П.Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша : посібник для студентів. Львів : Астролябія, 2003. 232 с.
10. Портнов А.В. Інститут конституційного контролю в конституційному праві зарубіжних країн. *Наше право*. 2012. № 3. Ч. 3. С. 5–12.
11. Клишас А.А. Конституционный контроль и конституционное правосудие зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование / Под ред. проф. В.В. Еремяна. Москва : Междунар. Отношения, 2007. 496 с.
12. Дністрянський С. Загальна наука права та політики [Текст] / С. Дністрянський. Прага, 1923. Т. 1. 393 с.
13. Дністрянський С. Теорія конституції. *Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст*. Львів, 1999. С. 186–208.
14. Дністрянський С. Нові проекти української конституції. *Воля*. Відень. 1920. Т. 4. Ч. 7/8. С. 342–348.
15. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ : Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.
16. Чижевський П. Основи української державності. *Воля*. Відень. 1921. Т. 3. Ч. 1/2. С. 3–11.
17. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про Комісію по розробці нової Конституції Української РСР». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1990. № 45.
18. Юзьков Л.П. Верховенство Конституції і конституційність законів. *Проблеми сучасного українського конституціоналізму: Збірка наукових праць. На пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова* / Конституц. Суд України. Акад. прав. наук України : Заг. ред.: А. Стрижак, В. Тацій / Упоряд. : В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. Київ, 2008. С. 10.
19. Черняк Є.В. Природа Конституції: практичні аспекти утвердження концепції Л.П. Юзькова у конституційному процесі держави Україна. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 1. С. 182–190.
20. Цимбалістий Т.О. Конституційна юстиція в Україні : навч. пос. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 200 с.
21. Anne-Marie Le Pourhiet. *Droit constitutionnel. Collection Corpus*. Paris : Economica, 3^e edition, 2010. 537 p.
22. Шустров Д.Г. Государство как объект конституционно-правового регулирования. *Конституционное и муниципальное право*. 2012. № 5. С. 12–16.
23. Новицкий М. Что такое права человека. URL : http://www.intellect.org.ua/index.php?lang=u&page=print&material_id=37638&them (дата доступу: 25.10.2019).
24. Ковальчук В., Богів Я. Конституційно-правова доктрина народного суверенітету: історія становлення та сучасна інтерпретація. *Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід: збірник матеріалів учасників Четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, 27 квітня 2018 року)*. Львів : ННІПП НУ «Львівська Політехніка», 2018. С. 11–21.
25. Окрема думка судді Мельника М.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання Висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 30 липня 2015, № 2-в/2015 // Офіційний сайт Конституційного Суду України. URL : http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2-v-2015_02.pdf.
26. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України від 29 жовтня 2019 № 3-в/2019 // Офіційний сайт Конституційного Суду України. URL : www.ccu.gov.ua.
27. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України від 31 жовтня 2019 № 4-в/2019 // Офіційний сайт Конституційного Суду України. URL : www.ccu.gov.ua.

Черняк Є.В. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ДОКТРИНА ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КОНСТИТУЦІЇ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У статті аналізуються ідеї, погляди, концепції вчених різних епох, починаючи від прийняття перших писаних конституцій, на яких ґрунтується сучасна доктрина правової охорони конституції. Концепції та ідеї, які розкривають зміст та природу права на опір, судового конституційного контролю, теорії народного суверенітету, партисипативної (учасницької) демократії, конституціоналізму, установчої влади, конституційної демократії, дозволили автору сформулювати теоретичну основу сучасної національної доктрини правової охорони конституції. Сучасний стан доктрини правової охорони Конституції формується з урахуванням сучасних викликів у державному будівництві України, до яких автор, зокрема, відносить:

проведення системної конституційної реформи, модернізацію механізмів утвердження і захисту прав людини, забезпечення партнерства громадянського суспільства і держави, створення дієвих механізмів запобігання та протидії корупції в державі, розвиток вітчизняної юридичної науки та освіти.

Розглядаються основні концепції щодо витоків судового конституційного контролю, а також концепція вченого Л.П. Юзькова та ідеї, закладені в конституційних проектах представниками вітчизняної політико-правової думки – С. Дністрянським, О. Ейхельманом та П. Чижевським. Встановлено зв'язок між розумінням змісту конституціоналізму та його впливом на формування доктрини правової охорони Конституції. На прикладі окремих думок суддів Конституційного Суду України продемонстровано, як інститут окремої думки судді Конституційного Суду впливає на формування національної доктрини правової охорони конституції. Сформульовано ключові тези сучасної національної доктрини правової охорони Конституції та зроблено висновок про необхідність дослідження питань співвідношення установчої та законодавчої влади в контексті конституційного процесу, впровадження в національну політичну систему ефективного механізму громадянського контролю за діяльністю органів публічної влади, реалізації відповідальності держави перед народом.

Ключові слова: конституція, правова охорона конституції, доктрина правової охорони конституції, право на опір, судовий конституційний контроль, установча влада, народний суверенітет, конституціоналізм, партисипативна демократія.

Cherniak I.V. THE CONSTITUTIONAL-LEGAL DOCTRINE OF THE LEGAL PROTECTION OF THE CONSTITUTION: THE HISTORY OF FORMATION AND MODERN INTERPRETATION

The ideas, views, concepts of scholars of different eras, beginning with the adoption of the first written constitutions, on which the modern doctrine of legal protection of the constitution is based are analyzed in the article.

The concept of the modern national doctrine of legal protection of the constitution is summarized by the author taking into account the contemporary challenges in the state building of Ukraine, namely: carrying out systematic constitutional reform, modernizing the mechanisms of asserting and protecting human rights, ensuring the partnership of civil society and the state, creating effective mechanisms to prevent corruption, the development of national legal science and education.

Two concepts regarding the order of constitutionalization of the means of protecting the constitution are focused on: from the establishment of judicial constitutional control (judicial review) to the priority of the constitutionalization of the right to resist. The argument in favor of including in the constitution texts the rules on the right to resist is its role as one of a safety means that enables people to act as the ultimate executor of democratic rule. As an opposite position it is suggested that the right to resist can be fundamentally undemocratic and used as a means of legitimizing actions for the coup.

In order to understand the national doctrine of legal protection of the Constitution, the author investigates ideas that reflect the aspirations of the Ukrainian people and were developed in the constitutional drafts of representatives of the national political and legal opinion of S. Dnestryansky, O. Eichelman, and P. Chizhevsky. In their drafts of the Constitutions, the theoretical and ideological substantiation of the necessity of adopting their own Constitutions of the Ukrainian state and the most optimal forms of their protection were laid mainly through the tools of constitutional jurisdiction in the sense of their authors.

The scientific concept of the Doctor of Laws, Professor, First Chairman of the Constitutional Court of Independent Ukraine L.P. Yuzhkov, as well as concepts and ideas that reveal the content and nature of the right to resist, judicial constitutional control (judicial review), the theory of popular sovereignty, participatory (participatory) democracy, constitutionalism, constituent power, constitutional democracy are highlighted.

It is shown what content the judges of the Constitutional Court of Ukraine put into the term “legal protection of the Constitution” through the institute of separate opinion, thereby enriching the constitutional and legal doctrine of legal protection of the constitution.

The crucial theses of the modern national doctrine of legal protection of the Constitution are formulated and it is determined the need to continue research on the relationship between constituent and legislative power in the context of the constitutional process, the implementation into the national political system of an effective mechanism of civic control over the activities of public authorities, the realization of state responsibility to the people.

Key words: constitution, legal protection of constitution, doctrine of legal protection of constitution, right to resist, judicial review, constituent power, people’s sovereignty, constitutionalism, participatory democracy.